

УДК: 347.343

Попелюшко В. О.*доктор юридичних наук, професор,
Національний університет «Острозька академія»*

ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Стаття 127 КПК [1] у розвиток передбаченого п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК права потерпілого як фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, так і юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди встановлює процесуальні порядки (способи, шляхи) її відшкодування (компенсації). Таких порядків (способів, шляхів) передбачено три. Кожен з них має свої особливості, умови та форми реалізації, може використовуватися окремо, а усі вони послідовно в тому розумінні, що кожен наступний порядок застосовується тоді, коли не було реалізовано або не було можливості реалізувати попередній.

Перший з них є добровільним, а тому врегульований в самій загальній формі. Він зводиться до реалізації підозрюваним, обвинуваченим його процесуального права, а також за його згодою до використання будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою на будь-якій стадії кримінального провадження її процесуального права

© Попелюшко В. О., 2020

© Національний університет «Острозька академія», 2020

-
- Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvopra.pdf>.*

відшкодувати (компенсувати) шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 127 КПК). Майнова шкода відшкодовується, а моральна та фізична компенсуються, але також можуть відшкодовуватися, як відшкодовуються, наприклад, витрати на лікування потерпілого тощо. Факт добровільного відшкодування (компенсації) шкоди як такий, що має правове значення, має бути в тій чи іншій документальній процесуальній формі зафіксований в матеріалах кримінального провадження (кримінальної справи). Пункт 2 ст. 127 КПК передбачає другий, найбільш поширений на практиці порядок відшкодування (компенсації) потерпілому шкоди – шляхом стягнення судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. Третій порядок полягає у компенсації завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення шкоди державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом (ч. 3 ст. 127 КПК).

Відшкодування (компенсація) шкоди шляхом пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні не лише найбільш розповсюджений спосіб задоволення майнових та немайнових інтересів потерпілого від кримінального правопорушення, а й найбільш складний та мінливий з огляду на необхідність врахування при його застосування новітньої практики як Верховного Суду, так і Європейського суду з прав людини. Тому його повсякденний правовий стан являє неабиякий практичний інтерес.

Науковим дослідженням комплексу проблем цивільного позову у кримінальному провадженні (кримінальній справі) на дисертаційному монографічному рівні переймалися такі вітчизняні наковці як В. Нор та Ю. Циганюк, але, відповідно, на базі радянського та українського дореформеного кримінального процесу. Після ж прийняття КПК України

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

2013 р. це питання розглядалося лише в плані науково-практичного коментування відповідних положень КПК як законодавчих новел, як навчальний матеріал у підручниках з кримінального процесу та в декількох журнальних статтях.

Метою даної статті є розкриття змісту правових положень, що стосуються цивільного позову у кримінальному провадженні, та сучасна практики їх застосування, у першу числі Верховним Судом і ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивільний позов у кримінальному провадженні – це заявлена в установленому законом порядку особою, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, її законним представником, прокурором вимога до підозрюваного, обвинуваченого, або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, про відшкодування завданої шкоди.

Інститут цивільного позову в українському кримінальному процесі явище надзвичайно позитивне з огляду хоча б на те, що отримання відшкодування завданої потерпілому кримінальним правопорушенням шкоди є для нього чи не більш суттєвим, аніж призначене винному покарання. При цьому пред'явлення, розгляд і вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні має низку переваг над тим, якби це мало місце у порядку цивільного судочинства. По-перше, такий шлях є найкоротшим для відшкодування шкоди, оскільки власне вирішення позову в порядку цивільного судочинства можливе лише після набрання законної сили судовим рішенням у справі, що розглядається в порядку кримінального судочинства. До цього часу провадження за цивільним позовом в порядку цивільного судочинства, якщо навіть позов був

■ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) :* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.

пред'явлений під час кримінального провадження, мало б бути зупинено (п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК) [2]. Такий шлях, по-друге, істотно полегшує роботу цивільного позивача з доказування підстав, предмета і розміру позовних вимог. Справа у тому, що в даному випадку і підстави, і предмет, і розмір позовних вимог, а ними є ніщо інше як кримінальне правопорушення, винуватість обвинуваченого у його вчиненні та розмір і вид шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, які мають одночасно матеріально-правову (кримінально і цивільно-правову) та процесуально-правову (кримінально і цивільно-процесуальну) природу, є обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (п. п. 1, 2, 3 ч. 1 ст. 91 КПК), і доказування даних обставин шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів здійснюють, причому як виконання кримінального процесуального обов'язку слідчий і прокурор, а шляхом перевірки та оцінки доказів також суд (ч. 2 ст. 91, ст. ст. 92-94 КПК). По-третє, при пред'явленні цивільного позову у кримінальному провадженні судовий збір не сплачується, а при його задоволенні з засудженого не стягується (постанова ККС ВС у справі № 187/291/17 від 23.01.2019 р.) [3]. А по-четверте, розгляд цивільного позову в такому порядку дає процесуальну економію, бо усуває його розгляд у порядку цивільного судочинства.

Слід також зазначити, що ЄСПЛ у низці рішень, в тому числі рішень у справах проти України неодноразово підкреслював переваги розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні, наголошуючи, що у кримінальному провадженні цивільно-правовий аспект настільки тісно пов'язаний з кримінально-правовим аспектом, що результат провадження у кримінальній справі має вирішальне значення для розгляду цивільного позову, для цивільного права заявника на відшкодування шкоди. Тому таке відшкодування охоплюється сферою застосування п. 1 ст. 6 Конвенції (справи: «Сердюк проти України» від 20.09.2007 р. [4]; «Козій проти

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvopra.pdf>.*

України» від 6.11.2009 р. [5]; «Кривова проти України» від 9.11.2010 р.) [6]. А у справі, наприклад, «Ігнаткіна проти України» від 21.05.2015 р. ЄСПЛ окрім того додатково зазначив, що «кримінальне провадження було вирішальним для права заявниці отримати відшкодування у порядку цивільного судочинства» (п. 69), і наголосив: «у справах, що стосуються відповідальності за дії, які завдали серйозної шкоди здоров'ю, органи влади зобов'язані діяти особливо ретельно та здійснювати провадження з особливою швидкістю» [7].

У ч. 1 ст. 128 КПК зазначені загальні положення, які разом з кореспондуючими з ними положеннями інших правових норм визначають суб'єктів права пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні, його підстави і предмет, час пред'явлення та цивільних відповідачів.

Отож, за загальним правилом цивільний позов у кримінальному провадженні вправі пред'явити фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 61 КПК). Позов має бути пред'явлений під час кримінального провадження, а отже, після початку досудового розслідування (ч. 2 ст. 214 КПК), але до початку судового розгляду, мається на увазі до початку дослідження доказів, тобто, до початку допиту обвинуваченого (ст. 351 КПК). З моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду ці особи автоматично набувають статусу цивільних позивачів (ст. 61 КПК).

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvopra.pdf>.*

У разі пред'явлення цивільного позову потерпілим, в одній особі поєднується обидва процесуальні статуси – і потерпілого (ст. ст. 55-57 КПК), і цивільного позивача (ст. 61 КПК).

Підставами цивільного позову є складний юридичний факт вчинення особою кримінального правопорушення (злочину та/або кримінального проступку) чи суспільно небезпечного діяння, наявності майнової та/або моральної шкоди і причинного зв'язку між вказаними діяннями і завданою шкодою. Під суспільно небезпечним діянням тут розуміється також передбачене Кримінальним кодексом України діяння, під час вчинення якого особа перебувала в стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК) [8], а також діяння, що підпадає під ознаки передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, вчинене особою після досягнення нею одинадцятирічного віку, але до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 498 КПК).

Предметом цивільного позову є майнова та/або моральна шкода. Кримінальний процесуальний закон не дає ані визначення, ані переліку даних видів шкоди. При вирішенні цих питань слід керуватися нормами цивільного права, які регламентують відповідальність за завдання шкоди протиправними діяннями особи, а саме, деліктну (позадоговірну), але обов'язково крізь призму приписів диспозицій норм Особливої частини КК у поєднанні з приписами його Загальної частини щодо елементів об'єктивної сторони того чи іншого складу злочину, його кримінально-правових наслідків зокрема, а також відповідною судовою практикою.

Майнову шкоду (збитки) цивільне законодавство визначає так. Збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

право не було порушене (упущена вигода). Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право (ч. ч. 2, 3 ст. 22 ЦК) [9].

Моральна ж шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також її ділової репутації (ч. 1 ст. 23 ЦК).

Майнова шкода, завдана неправомірними діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної чи юридичної особи, а також завдана майну фізичної або юридичної особи відшкодовується особою, яка її завдала, за загальним правилом, в повному обсязі (ч. 3 ст. 22, ч. 1 ст. 1168 ЦК). Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі (абз. 2 ст. 1192 ЦК). Сьогодні у випадках, коли потерпілий не може визначити розмір завданих йому матеріальних збитків та не надав документ, що підтверджує розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також для визначення розміру шкоди немайнового характеру та шкоди довікллю, слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення з цього приводу експертизи (ч. 2 ст. 242 КПК). Тобто, розмір шкоди немайнового характеру підпадає під обов'язкові випадки забезпечення слідчим або прокурором проведення експертизи (п. 6 ч. 3 ст. 242 КПК).

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

У провадженнях (справах) про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 45 КК), на підстав угод про примирення (ст. 471 КПК) та приватного обвинувачення (ст. 479 КПК) збитки можуть відшкодуватися й за правилами абз. 1 ч. 3 ст. 22 ЦК, тобто, як уже вище зазначалося, за домовленістю сторін, у меншому або більшому розмірі, аніж фактично завдані.

Щодо способу відшкодування майнової шкоди, то на вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи вона може бути відшкодована не лише грошовими коштами, а й в інший спосіб, зокрема, може відшкодуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо), якщо інше не встановлено законом (ч. 4 ст. 22, ч. 1 ст. 1192 ЦК).

Згідно з цивільним законом моральна шкода, завдана фізичній особі неправомірними діями чи бездіяльністю, відшкодується у кримінальному провадженні особою, яка її завдала, за загальним правилом, за наявності її вини, і відшкодується, якщо інше не встановлено законом, грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб, незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування (ч. ч. 3, 4 ст. 23, ч. 1 ст. 1167 ЦК). Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються обов'язково також вимоги розумності і справедливості (ч. ч. 3, 4 ст. 22 ЦК). З приводу справедливості в цьому плані ККС ВС у своєму рішенні від 28.01.2020 р. у

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

справі № 639/1910/19 зазначив, що «суд, приймаючи у межах кримінального провадження рішення в частині, що стосується цивільного позову, має ретельно перевірити всі вимоги позивача, врахувати майновий стан винного, його стан здоров'я та вжити інших заходів для справедливого вирішення цього питання»[10]. Для визначення моральної шкоди (факту психотравми, її причин та тяжкості) і розміру компенсації має проводитися психологічна експертиза (ст. ст. 101, 242 КПК).

Моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю (ч. 2 ст. 1168 ЦК).

І майнова, і моральна шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується у кримінальному провадженні з урахуванням правил ст. ст. 1187-1190 ЦК, а завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю – згідно з приписами норм § 2 глави 82 ЦК.

Цивільними відповідачами за цивільним позовом у кримінальному провадженні виступають здебільшого підозрюваний, а також обвинувачений в широкому значенні цього терміну. І у такому разі вони мають подвійний процесуальний статус – підозрюваного, обвинуваченого (підсудного, засудженого, виправданого) та цивільного відповідача (ст. 42-43, 62 КПК). В окремих же випадках, наприклад, у кримінальних провадженнях щодо ДТП, завдання шкоди внаслідок ДТП обвинуваченим, цивільна відповідальність якого застрахована, дає потерпілому право пред'являти позов як з підстави деліктного зобов'язання до особи, яка завдала шкоди (обвинуваченого), так і з підстави договірної зобов'язання згідно з договором страхування до страховика (див. рішення ККС ВС від 19.05.2020 р. у справі № 375/1346/19 [11] та інші).

Цивільними відповідачами у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх (глава 38 КПК) є фізичні чи юридичні особи, які за законом

■ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану неповнолітньою особою.

Так, шкода, завдана малолітньою особою (яка, у нашому випадку, досягла одинадцятирічного віку, але не досягла чотирнадцяти років) відшкодовується її батьками (усиновлювачами), або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи. А якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, то ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати завдану нею шкоду. І, далі, якщо малолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює функції опікуна, то цей заклад зобов'язаний відшкодувати завдану нею шкоду (ч. ч. 1, 2, 3 ст. 1178 ЦК). Отже, наведені фізичні та юридичні особи і є цивільними відповідачами у вказаній категорії кримінальних проваджень. При цьому в разі, якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, ці фізичні та юридичні особи можуть бути цивільними співвідповідачами за цивільним позовом про відшкодування завданої шкоди (ч. 4 ст. 1178 ЦК).

Шкода, завдана особою, яка в момент її завдання не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, тобто, яка у кримінально-правовому сенсі завдала шкоди вчиненням суспільно небезпечного діяння, перебуваючи у стані неосудності (ч. 2 ст. 19 КК), тобто у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру (глава 39 КПК), за загальним правилом, не відшкодовується. Але, з урахуванням матеріального становища потерпілого та особи, яка завдала шкоди, до неї може бути пред'явлено

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

цивільний позов і суд може постановити рішення про відшкодування нею цієї шкоди як частково, так і в повному обсязі (абз. ч. 1 ст. 1186 ЦК). До цієї особи як до цивільного відповідача у кримінальному провадженні можна пред'являти позов для відшкодування завданої нею шкоди на загальних підставах у випадках, коли вона сама довела себе до стану, в якому вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними в результаті вживання нею спиртних напоїв, наркотичних засобів, токсичних речовин тощо (абз. 2 ч. 2 ст. 1186 ЦК).

Цивільними відповідачами у вказаних кримінальних провадженнях, але лише у випадках, коли особа, яка вчиненням суспільно небезпечного діяння завдала шкоди, в момент її завдання не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними у зв'язку з психічним розладом або недоумством, можуть виступати її чоловік (дружина), батьки, повнолітні діти, якщо вони проживали разом з цією особою, знали про її психічний розлад або недоумство, але не вжили заходів щодо запобігання шкоді (ч. 2 ст. 1186 ЦК).

Слід зазначити, що цивільні відповідачі при провадженні цивільного позову у кримінальному провадженні користуються й іншими правами, передбаченими для цивільних відповідачів цивільним процесуальним законодавством, наприклад, правом відзиву на позов (ст. 178 та інші ЦПК).

До законних представників, які на підставі приписів ч. 2 ст. 128 КПК мають право пред'явити цивільний позов на захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними закон відносить тих же осіб, які за законом можуть бути законними представниками підозрюваних, обвинувачених неповнолітніх та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними (ст. 59 КПК). До них відносяться: батьки (усиновителі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, в тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі – п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК), а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний (ч. 1 ст. 44 КПК).

Про залучення законного представника для участі в кримінальному провадженні слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд – постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику. Проте у разі якщо дії чи інтереси законного представника цивільного позивача суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа вищеперерахованих осіб (ч. 3, 4 ст. 44 КПК).

Законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо неповнолітнім або особою, визнаною у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною (ч. 5 ст. 44 КПК).

Усі наведені вище цивільні позивачі, цивільні відповідачі, їхні законні представники як при пред'явленні цивільного позову у кримінальному провадженні, так і при його провадженні та розгляді в суді вправі мати та користуватися послугами своїх представників, яким можуть бути особи, зазначені в ч. 1 ст. 63 КПК, наділені такими ж

■ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

процесуальними правами як і цивільні позивачі, цивільні відповідачі, інтереси яких вони представляють (ч. 3 ст. 63 КПК).

Цивільний позов у кримінальному провадженні вправі пред'явити також прокурор, але лише у двох випадках: 1) в інтересах держави; 2) у випадках, встановлених законом, в інтересах громадян, які через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права. В обох випадках прокурор повинен обґрунтувати наявність підстав для здійснення ним представництва в суді інтересів держави або громадянина (ч. 3 ст. 128 КПК). При цьому наявність підстав для представництва має бути обґрунтована прокурором в суді і прокурор може здійснювати представництво інтересів громадянина або держави в суді виключно після підтвердження судом підстав для такого представництва. Прокурор зобов'язаний попередньо, до звернення до суду, повідомити про це громадянина та його законного представника або відповідного суб'єкта владних повноважень (ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру») [12].

Своєю чергою, відповідно до ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» прокурор може представляти інтереси держави в суді також у двох випадках: 1) якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює компетентний орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження; 2) у разі відсутності такого органу.

Свою позицію щодо першого з вказаних випадків досить докладно висловила Велика Палата Верховного Суду у справі № 912/2385/18 від 26.05.2020 р., а саме, що бездіяльність компетентного органу (нездійснення захисту інтересів держави) означає, що компетентний орган знав або повинен був знати про порушення інтересів держави, мав повноваження

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvopra.pdf>.*

для захисту, але не звертався до суду з відповідним позовом у розумний строк. Прокурор, звертаючись до суду з позовом, повинен обґрунтувати та довести бездіяльність компетентного органу. Звертаючись до компетентного органу до подання позову в порядку, передбаченому статтею 23 Закону України «Про прокуратуру», прокурор фактично надає йому можливість відреагувати на стверджуване порушення інтересів держави, зокрема, шляхом призначення перевірки фактів порушення законодавства, виявлених прокурором, вчинення дій для виправлення ситуації, а саме, подання позову або аргументованого повідомлення прокурора про відсутність такого порушення. Невжиття компетентним органом жодних заходів протягом розумного строку після того, як цьому органу стало відомо або повинно було стати відомо про можливе порушення інтересів держави, має кваліфікуватися як бездіяльність відповідного органу. А розумність строку визначається судом з урахуванням того, чи потребували інтереси держави невідкладного захисту (через закінчення перебігу позовної давності тощо), а також таких чинників як: значимість порушення інтересів держави, можливість настання невідворотних негативних наслідків через бездіяльність компетентного органу, наявність об'єктивних причин, що перешкождали такому зверненню тощо. Таким чином, прокурору достатньо дотриматися порядку, передбаченого ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», і якщо компетентний орган протягом розумного строку після отримання повідомлення самостійно не звернувся до суду з позовом в інтересах держави, то це є достатнім аргументом для підтвердження підстав для представництва. Якщо прокурору відомі причини такого не звернення, він обов'язково повинен зазначити їх в обґрунтуванні підстав для представництва, яке міститься в позові. Але якщо з відповіді зазначеного органу на звернення прокурора такі причини з'ясувати неможливо чи такої

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

відповіді взагалі не отримано, то це не є підставою вважати звернення прокурора необґрунтованим [13].

Другий випадок зазвичай має місце при ліквідації відповідного суб'єкта владних повноважень. У разі відсутності суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесений захист законних інтересів держави, з метою встановлення наявності підстав для представництва прокурор вправі витребувати за письмовим запитом, ознайомлюватися та безоплатно отримувати копії документів і матеріалів, визначених у ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», органів, підприємств, установ, організацій, фондів, що знаходяться у цих суб'єктів, у порядку визначеному законом, а також отримувати від їх посадових та службових осіб усні або письмові пояснення, а пояснення від інших осіб виключно за їх згодою.

Представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) прокурор у відповідності з приписами ч. 2 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» здійснює у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист. Крім доказів на підтвердження вказаних фактів і обставин, для представлення інтересів громадянина в суді прокурор повинен надати документи, що підтверджують недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність відповідного громадянина, а також письмову згоду законного представника або органу, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси відповідної особи, на здійснення ним представництва (ч. 3 ст. 128 КПК).

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

Закон України «Про прокуратуру», зокрема, приписи ч. 4 ст. 23 Закону передбачають, що наявність підстав для представництва може бути оскаржена громадянином чи її законним представником або суб'єктом владних повноважень. Таке оскарження означає право на спростування учасниками процесу обставин, на які посилається прокурор у позовній заяві для обґрунтування підстав для представництва.

Право подання цивільного позову у кримінальному провадженні надається лише прокурору, який бере у ньому участь (ч. 2 ст. 24 Закону України «Про прокуратуру»), а звідси, - прокурору, який входить в групу прокурорів (ч. 1 ст. 37 КПК).

Частина четверта статті 128 КПК приписує, що форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються в порядку цивільного судочинства.

Нині вимоги до форми та змісту позовної заяви викладені у ст. 175 ЦПК, де, зокрема, значиться, що у позовній заяві позивач викладає свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування, що позовна заява подається до суду в письмовій формі і підписується позивачем або його представником, іншою особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, а далі наводяться її змістові елементи.

З цього приводу тут слід лише зазначити, що незважаючи на те, що цивільний позов часто-густо заявляється на стадії досудового розслідування, у позовній заяві має вказуватися найменування суду, якому підсудне кримінальне провадження, в межах якого заявляється цивільний позов, а окремі вимоги до змісту позовної заяви можуть або й мають бути упущені, як наприклад, вказівка на реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України, відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору (п. п. 1, 6 ч. 3 ст. 175 ЦПК) тощо.

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

Таке можливе і необхідне з огляду на правову природу цивільного позову у кримінальному провадженні, а звідси й на те, що цивільний позивач у кримінальному провадженні окрім прав та обов'язків власне цивільного позивача, має права та обов'язки, передбачені КПК для потерпілого, в частині, що стосується цивільного позову (ч. 3 ст. 61 КПК), а також зважаючи на приписи ч. 5 ст. 128 КПК.

Цивільний позов у кримінальному провадженні відповідно до приписів ч. 5 ст. 128 КПК розглядається за правилами, встановленими цим Кодексом. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, цим Кодексом не врегульовані, до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства. Це означає, що при пред'явленні, розгляді та вирішенні цивільного позову у кримінальному провадженні аналогія цивільного процесуального закону застосовується виключно як субсидіарна, тобто як допоміжна. Таке можливе тому, що кримінальна процесуальна та цивільна процесуальна галузі права належать до однієї і тієї ж системи права, є суміжними галузями права, а кримінальне та цивільне судочинство, відповідно, суміжними галузями судочинства, оснований на більшості спільних організаційно та функціонально правових засадах, і, як зазначалось вище, мають в нашому випадку спільний компонент предмета доказування, а необхідним, звідси, тому, що норми цивільного процесуального закону з точки зору законодавчої техніки недоцільно, та й без потреби повторно відображати в законі кримінальному процесуальному.

Так от, за правилами, встановленими КПК України, цивільний позов може бути пред'явлений, як зазначалося вище, під час кримінального провадження до початку судового розгляду, він розглядається судом, якому підсудне кримінальне провадження і розглядається в процесі

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvopra.pdf>.*

судового розгляду (глава 28 КПК). Звідси, цивільний позов не може бути розглянутий у випадках закриття кримінального провадження на досудовому розслідуванні з підстав, передбачених ст. 284 КПК, а також у підготовчому провадженні при вирішенні кримінального провадження з підстав, передбачених п. п. 1, 2 ч. 3 ст. 314 КПК. Якщо цивільний позов у таких провадженнях уже було заявлено, він відповідним вмотивованим процесуальним рішенням на підставі приписів ст. 185 ЦПК і ч. 7 ст. 128 КПК залишається без розгляду, цивільному позивачу повертається заява та додані до неї документи і роз'яснюється його право пред'явити позов у порядку цивільного судочинства.

При поданні цивільного позову аналогія цивільного процесуального закону може бути застосована також, наприклад, у випадку, коли зміст заяви містить істотні недоліки щодо предмета, змісту позовних вимог, їх обґрунтування тощо (ст. 175 ЦПК), що не дозволило б суду його предметному розгляду. У такому випадку заява на підставі положень ст. 185 ЦПК має залишатися без руху, а цивільному відповідачу надаватися строк для усунення недоліків з роз'ясненням наслідків, передбачених частиною третьою цієї статті ЦПК.

У випадку, коли в судовому розгляді до видалення суду в нарадчу кімнату цивільний позивач і цивільний відповідач з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок щодо прав та обов'язків сторін, у межах предмета спору укладуть мирову угоду, яка не суперечить закону і не порушує прав та охоронюваних законом інтересів третіх осіб, суд має затвердити угоду за правилами ч. 1 ст. 207 ЦПК, оскільки це не суперечить засадам кримінального судочинства, більше того, відповідає його засаді диспозитивності (ст. 26 КПК). Або, якщо доказування виду завданої кримінальним правопорушенням потерпілому шкоди (моральна, фізична або майнова – ч. 1 ст. 55 КПК) та її розмір як обов'язковий елемент

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

предмета доказування (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК), але розмір лише у майновому виразі, оскільки він доказується тут виключно крізь призму складу відповідного кримінального правопорушення, є тягарем, який покладений на слідчого, прокурора (ч. 1 ст. 92 КПК), то тягар доказування розміру моральної шкоди, в силу його здебільш цивільного правового характеру, оскільки це оцінка ступеню особистих психічних страждань потерпілого, покладається на цивільного позивача згідно з вимогами ч. 3 ст. 12 та ч. 1 ст. 81 ЦПК, тобто, з огляду на необхідність застосування аналогії цивільного процесуального закону. А обов'язкове забезпечення проведення експертизи з цього приводу з боку слідчого або прокурора на досудовому розслідуванні (п. 6 ч. 3 ст. 242 КПК) є однією з гарантій реалізації потерпілим вказаного тягаря.

Якщо цивільний позов подається не з наведених вище підстав, неналежним цивільним позивачем чи до неналежного цивільного відповідача, або, наприклад, в порядку регресу (ч. 1 ст. 1191 ЦК), слідчий, прокурор виносять вмотивовану постанову, а суд постановляє вмотивовану ухвалу про повернення цивільного позову (ст. 185 ЦПК, ст. 110 КПК).

Суд не вправі передавати належним чином поданий цивільний позов для вирішення в порядку цивільного судочинства, а зобов'язаний його вирішити у межах кримінального провадження.

Підтримання заявленого цивільного позову в судовому розгляді знаходить свій прояв в обґрунтуванні цивільним позивачем перед судом вимог про відшкодування та/чи компенсацію завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди, а заперечення проти цивільного позову, – у спростуванні цивільним відповідачем підстав та/чи розміру пред'явлених до нього вимог, у зв'язку з чим вони можуть активно використовувати надані їм кримінальним процесуальним законом права. Цивільний позивач, як зазначалось вище, окрім прав та обов'язків власне цивільного

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

позивача, має права та обов'язки, передбачені законом для потерпілого, в частині, що стосується цивільного позову (ч. 3 ст. 61 КПК), а цивільний відповідач - відповідні права та обов'язки, передбачені законом для підозрюваного, обвинуваченого (ч.3 ст.62 КПК). Це означає, що їм надані рівні процесуальні права на заявлення відводів, клопотань, дачу пояснень, показань, участі у дослідженні доказів, виступу у судових дебатах тощо (ст.ст.42, 56 КПК).

Специфічним, належним лише цивільному позивачу є його право, обумовлене суттю позову як волевиявлення самої особи, яка пред'явила вимогу про відшкодування/компенсацію завданої їй шкоди, яким вона вправі розпоряджатися на свій розсуд, є право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення (ч.3 ст.61 КПК). А належним лише цивільному відповідачу є його право визнавати позов повністю або частково чи заперечувати проти нього (ч. 3 ст. 62 КПК).

Що стосується права даних учасників судового розгляду давати пояснення, показання, то під поясненнями тут слід розуміти спосіб повідомлення ними суду відомостей щодо тих чи інших обставин, пов'язаних з цивільним позовом у випадках, коли цивільний позивач не є одночасно й потерпілим, а цивільний відповідач не є обвинуваченим, бо КПК України не передбачає пояснень даних осіб як джерела доказів у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 84, ч. 1 ст. 95 КПК). Пояснення цивільних позивачів і цивільних відповідачів згідно з ЦПК є одним з їх основоположних прав як учасників справи (п. 3 ч. 1 ст. 43 ЦПК), яке зводиться до висловлення ними свого ставлення в судовому розгляді до письмових, речових і електронних доказів або протоколів їх огляду (ч. 5 ст.229 ЦПК), до оголошених в суді показань свідків (ст. 233 ЦПК), до засобу доповнення матеріалів справи після з'ясування судом всіх її

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvopra.pdf>.*

обставин та перевірки доказами (ст. 241 ЦПК) тощо, тобто по суті є одним з їхніх основних доказових засобів у судовому розгляді цивільного позову, хоча прямо законом до джерел цивільних процесуальних доказів вони не віднесені (ст. 76 ЦПК). Показання ж дані особи дають тоді, коли цивільний позивач і потерпілий та, відповідно, цивільний відповідач і обвинувачений виступають в одній особі.

Участь в судовому розгляді є правом цивільного позивача. Цивільний позов може бути розглянутий за відсутності цивільного позивача, його представника чи законного представника, якщо від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності або якщо обвинувачений чи цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов. Якщо цивільний позивач, його представник чи законний представник при відсутності вказаних умов не прибув в судове засідання, суд залишає цивільний позов без розгляду (ч. 1 ст. 326 КПК).

У випадку неприбуття в судове засідання за викликом цивільного відповідача, який не є обвинуваченим, або його представника, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за їх відсутності з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову, вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про відкладення судового розгляду. При цьому суд має право накладати грошове стягнення на цивільного відповідача в порядку, передбаченому гл. 12 КПК (ч. 2 ст. 326 КПК).

Цивільний позивач вправі в порядку, передбаченому ст. 171 КПК, з метою забезпечення цивільного позову, звернутися до суду з клопотанням про арешт майна.

У процедурі судового розгляду цивільний позов розглядається загалом за правилами розгляду кримінального обвинувачення (§ 3 гл. 28

■ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

КПК) та правилами, які стосуються розгляду власне цивільного позову. Ці правила зводяться до наступного.

На початковому етапі судової процедури, зокрема, після оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта цивільний позивач або його представник чи законний представник, а в разі його відсутності – головуєчий, оголошує короткий виклад позовної заяви, та, з'ясувавши питання, пов'язані з особою обвинуваченого та суттю обвинувачення, запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов (ч. 3 ст. 347, ч. 2 ст. 348 КПК). Цивільний позивач під час судової процедури має право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення (ч. 3 ст. 61 КПК), а цивільний відповідач має право визнати цивільний позов повністю чи частково, або заперечувати проти нього (ч. 3 ст. 62 КПК). У випадку, коли обвинувачений, цивільний відповідач не визнає позов, не погоджується з його ціною тощо, спрощена процедура судового розгляду кримінальної справи не допускається (див. постанову ККС ВС від 23.04.2019 р. у справі № 728/47/15-к) [14]. Після завершення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами, у судових дебатах цивільний позивач, його представник та законний представник виступають після прокурора, потерпілого, його представника та законного представника, а за ними, перед обвинуваченим, його законним представником, захисником – цивільний відповідач, його представник (ч.1 ст.364 КПК). Після закінчення промов ці учасники судових дебатів, як і усі інші, мають право обмінятися репліками (ч. 7 ст. 364 КПК).

Згідно з ч. 6 ст. 128 КПК у випадках, коли потерпілий від кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння в порядку цивільного, господарського чи адміністративного судочинства уже пред'являв той же позов, тобто позов з того ж предмету, з тих же

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

підстав і до того ж відповідача, і йому у задоволенні позову відповідним судовим рішенням було відмовлено, це позбавляє його права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні. У разі пред'явлення ним такого позову у кримінальному провадженні, у відкритті провадження за цивільним позовом має бути відмовлено з поверненням позовної заяви (ст. 185, п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК).

Особа ж, яка не пред'являла позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої у кримінальному провадженні залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК).

Вирішення судом у кримінальному провадженні питання про відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням, якщо цивільного позову не було заявлено, законом не передбачено. У разі ж, якщо предметом судового розгляду кримінальної справи разом з обвинуваченням (суспільно небезпечним діянням малолітньої або неосудної особи) був цивільний позов, суд в нарадчій кімнаті при ухваленні вироку (постановленні ухвали) повинен також вирішити питання, чи підлягає задоволенню цивільний позов і, якщо так, на чію користь, в якому розмірі та в якому порядку (п. 7 ч. 1 ст. 368 КПК). У мотивувальній частині вироку (ухвали) суду мають бути зазначені підстави для задоволення цивільного позову або відмови у ньому, залишені його без розгляду, мотиви прийнятого рішення та положення закону, яким керувався суд, а у резолютивній частині – рішення про цивільний позов (ст. 374 КПК).

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

Вирішуючи цивільний позов обвинувальним вироком, ухвалою про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, суд має керуватися нормами гл. 82 ЦК, що регулюють відповідні цивільно-правові відносини з відшкодування шкоди, іншими пов'язаними з ними нормами матеріального (цивільного, кримінального, сімейного, трудового, екологічного тощо) права, а також наявною, в аналогічних фактичних і правових ситуаціях, судовою практикою ЄСПЛ і ВС (судовим прецедентом), бо, зокрема, обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду (ч. 6 ст. 368 КПК). Окремі приклади і тієї, і іншої наводилися при висвітленні положень ст. ст. 127 та 128 КПК.

Тут слід лише звернути увагу на те, що у випадках, коли шкода була завдана кількома особами, а стосовно одних з них кримінальне провадження було закрито на досудовому розслідуванні чи у підготовчому провадженні з підстав, передбачених ст. ст. 284 та 314 КПК, вона обвинувальним вироком суду в повному обсязі стягується з обвинуваченого, який, у разі відшкодування ним шкоди, має право зворотної вимоги (регресу) до вказаних співвинуватців її завдання (ч. 1 ст. 1191 ЦК).

У разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення, як сказано в ч. 2 ст. 129 КПК, суд відмовляє в позові. Це означає, що суд відмовляє в позові при ухваленні виправдувального вироку з підстав, якщо: 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284, п. 2 ч. 1 ст. 373 КПК); 2) не доведено, що вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

(п. 1 ч. 1 ст. 373 КПК); 3) не доведено, що кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим (п. 2 ч. 1 ст. 373 КПК).

Так само суд відмовляє в позові при закритті кримінального провадження про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, а також про застосування примусових заходів медичного характеру з підстав, якщо: 1) встановлена відсутність події відповідного суспільно небезпечного діяння; 2) не доведено, що було вчинено відповідне суспільно небезпечне діяння; 3) не доведено, що ця особа вчинила відповідне суспільно небезпечне діяння (ч. 1 ст. 284, ч. ч. 1, 2 ст. 501 КПК; ч. 1 ст. 504, ч. ч. 3, 4 ст. 513 КПК).

Залишення позову без розгляду у разі виправдання обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 129 КПК) має відбуватися у випадках, коли кримінальне провадження вирішується з підстав, якщо: 1) не доведено, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК); 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284, абз. 2 ч. 1 ст. 373 КПК). Таке вирішення даного питання у кримінальній справі дає можливість потерпілому відшкодувати завдану йому шкоду в порядку цивільного судочинства, оскільки дозволяє доказати протиправність діяння виправданого, яке тягне за собою деліктну відповідальність за відповідними нормами цивільного законодавства.

Що ж стосується положення кримінального процесуального закону про те, що у разі виправдання обвинуваченого за його «непричетності до вчинення кримінального правопорушення» суд залишає позов без розгляду (ч.3 ст.129 КПК), а це виправдання на підставі п. 2 ч. 1 ст. 373 КПК, а саме, «якщо не доведено, що кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим», то воно логічному поясненню не піддається. Скоріше

■ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

всього у даному випадку має місце неузгодженість між суміжними положеннями права кримінального процесуального та цивільного процесуального, бо згідно з ч. 6 ст. 82 ЦПК вирок суду у кримінальному провадженні, який набрав законної сили, є обов'язковим для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок в питанні, «чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою». В даному випадку виправдувальним вироком суду встановлюється факт «недоведеності вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення», який дорівнює факту «доведеності не вчинення ним кримінального правопорушення», а за термінологією коментованої норми КПК – факт «його непричетності до вчинення кримінального правопорушення», тобто, для цивільного судочинства факт преюдиціальний, який не доказується, а приймається таким, як він встановлений вироком суду. Звідси, подання позивачем залишеного без розгляду у кримінальному провадженні на цій підставі позову в порядку цивільного судочинства позбавлене будь-якої перспективи. У випадках виправдання, якщо не доведено, що кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим, як було сказано вище, суд має відмовити у позові, керуючись при цьому правилом, сформульованим у ч. 6 ст. 9 КПК).

Інша справа, припис, ч. 3 ст. 129 КПК про те, що суд залишає позов без розгляду «також у випадках, передбачених частиною першою статті 326 цього Кодексу», а це випадки, коли в судове засідання не прибув цивільний позивач, його представник чи законний представник, оскільки участь у судовому розгляді є правом, а не обов'язком цивільного позивача, а вказаний наслідок його нез'явлення в суд узгоджується з його ж правом пред'явити такий же позов у порядку цивільного судочинства, та й з засадою диспозитивності (ст. 26 КПК).

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.*

Але цивільний позов може бути розглянутий за відсутності цивільного позивача, його представника чи законного представника, якщо від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності або якщо обвинувачений чи цивільний відповідач повністю визнали пред'явлений позов (абз. 2 ч. 1 ст. 326 КПК).

З будь-яких інших підстав суд не має права залишати позов без розгляду при постановленні обвинувального вироку (див. постанову ККС ВС від 16.05.2019 р. № 462/5779/15-к^[15]).

Наведене тут за аналогією має застосовуватися також у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності (§ 2 гл. 38 КПК), та щодо застосування примусових заходів медичного характеру (гл. 39 КПК).

Особі, яка не пред'являла цивільного позову або цивільний позов якої було залишено без розгляду обов'язково має бути роз'яснено право пред'явити його в порядку цивільного судочинства (ч. 7 ст. 128 КПК).

Висновок: Юристам, особливо практикуючим, при вирішенні цивільного позову у кримінальному провадженні, зважаючи на постійну мінливість судової практики з цього питання, окрім чіткого дотримання відповідних приписів процесуального та матеріального законів, постійно та обов'язково необхідно враховувати останню прецедентну практики з цього питання Верховного Суду та Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-17#Text>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvopra.pdf>.*

2. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).
3. Постанова ККС ВС від 23.01. 2019 р. у справі № 187/291/17: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79439726/>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).
4. Справа «Сердюк проти України» від 20.09.2007 р.: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_547#Text. (Дата звернення 1.12.2020 р.).
5. Справа «Козій проти України» від 6.11.2009 р.: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_547#Text. (Дата звернення 1.12.2020 р.).
6. Справа «Кривова проти України» від 9.11.2010 р.: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_836#Text. (Дата звернення 1.12.2020 р.).
7. Справа «Ігнаткіна проти України» від 21.05.2015 р.: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a65#Text. (Дата звернення 1.12.2020 р.).
8. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zfkon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).
9. Цивільний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).
10. Постанова ЦКС ВС від 28.01.2020 р. № 639/1910/19: URL; <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87703489>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).
11. Постанова ЦКС ВС від 19.05.2020 р. № 375/1346/19: URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88904111>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20rvopra.pdf>.*

12. Закон України «Про прокуратуру України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).

13. Постанова ВП ВС від 26.05. 2020 р. в справі № 912/2385/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/945890>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).

14. Постанова ККС ВС від 23.04.2019 р. у справі № 728/47/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81552721>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).

15. Постанова ККС ВС від 16.05.2019 р. № 462/5779/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81925880>. (Дата звернення 1.12.2020 р.).

Попелюшко В.О.

Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект.

В статті розглядається сучасний стан правової регламентації цивільного позову у кримінальному провадженні України та практика його реалізації з урахуванням прецедентних рішень Верховного Суду і Європейського суду з прав людини. Наголошується на перевагах його розгляду в порядку кримінального провадження, на відміну від того, якби він розглядався в порядку цивільного судочинства. Характеризуються права осіб на його пред'явлення, підстави, предмет, час пред'явлення, цивільні позивачі, цивільні відповідачі, їх законні представники та представники. Більш детально розглянуто питання про цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні, виключні підстави пред'явлення ним позову в інтересах держави та осіб, які з об'єктивних причин не в змозі захистити свої права самотійно. Звернена увага на особливості

▪ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvopra.pdf>.*

форми та змісту позовної заяви, порядок її розгляду в суді, зокрема, з урахуванням необхідності застосування субсидіарної аналогії цивільного процесуального закону, заборони кримінальному суду передавати цивільний позов для його розгляду в порядку цивільного судочинства тощо. На завершення розглянуто питання про вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні в залежності від встановленого в суді, про залишення позову без розгляду та роз'яснення особі права на його пред'явлення в порядку цивільного судочинства.

Ключові слова: кримінальне провадження, цивільний позов, суб'єкти цивільного позову, підстави та порядок вирішення цивільного позову.

Попелюшко В. А.

Гражданский иск в уголовном производстве: практический аспект.

В статье рассматривается современное состояние правовой регламентации гражданского иска в уголовном производстве Украины и его практическая реализация с учетом прецедентных решений Верховного Суда и Европейского суда по правам человека. Подчеркиваются преимущества его рассмотрения в порядке уголовного производства, в отличие от того, если бы он рассматривался в порядке гражданского судопроизводства. Характеризуются права лиц на его предъявление, основания, предмет, время предъявления, гражданские истцы, гражданские ответчики, их законные представители и представители. Более детально рассмотрен вопрос о гражданском иске в уголовном производстве, исключительные основания предъявления им иска в интересах государства и лиц, которые по объективным причинам не в состоянии защищать свои права самостоятельно. Обращено внимание на особенности формы и

■ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) :* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>.

содержания искового заявления, порядок его рассмотрения в суде, в частности, с учетом необходимости применения субсидиарной аналогии гражданского процессуального закона, запрета уголовному суду передавать гражданский иск для его рассмотрения в порядке гражданского судопроизводства. В завершение рассмотрен вопрос о разрешении гражданского иска в уголовном производстве в зависимости от установленного в суде, об оставлении иска без рассмотрения и разъяснении лицу права на его предъявление в порядке гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: уголовное производство, гражданский иск, субъекты гражданского иска, основания и порядок решения гражданского иска.

Popeliushko V. O. Civil Action in Criminal Proceedings: A Practical Aspect

The article examines the current state of legal regulation of civil action in criminal proceedings in Ukraine and its practical implementation, taking into account case law of the Supreme Court and the European Court of Human Rights. Its advantageousness in criminal proceedings is emphasized in contrast with civil proceedings. The rights of individuals to bring civil action, its grounds, subject matter, time of filing, civil plaintiffs and defendants, their legal representatives and representatives are characterized. A more detailed consideration has been given to the question of civil action in criminal proceedings, the exceptional grounds for filing a lawsuit in interests of the state and persons who, for objective reasons, were unable to defend their rights on their own. Attention is drawn to peculiarities of the form and content of the action, the procedure for its consideration in court. In particular, the need to apply a subsidiary analogy of the civil procedure law has to be taken into

■ Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20povopa.pdf>.*

account as well as prohibition of criminal court to transfer a civil lawsuit for considering in civil proceedings. In conclusion, the article also addresses the matters related to the issue of adjudication in terms of civil action in criminal proceedings, depending on such aspects as established by judicial procedure, suspension of a statement of claim, and explaining to a person the right to bring an action in civil proceedings.

Key words: criminal proceedings, civil action, parties to civil action, grounds and procedures of civil action adjudication.

-
- Попелюшко В. О.. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 2(22) :* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20povpra.pdf>.